

КОМПЕТЕНЦІЯ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ В 1734-1750 РР.

Ліквідація Російським урядом в 1734 р. гетьманства і заснування замість нього Правління гетьманського уряду (далі: ПГУ), діяльність якого спрямовувалася на інкорпорацію Гетьманщини до складу Російської імперії, належать до важливих проблем історії України XVIII ст. В академічному аспекті державотворчі процеси, які відбуваються в сучасній Україні в час глибокої ціннісно-нормативної кризи, потребують історичних досліджень різних аспектів державотворення як підґрунтя для формування національної свідомості, створення сучасної системи духовних і культурних цінностей, утвердження гуманістичних ідеалів, відродження духовної спадщини народу.

Органи державної влади й управління України другої чверті-середини XVIII ст. – явище недостатньо досліджене. Це пояснюється передусім тривалою відсутністю власної національної держави й пануванням на території України антидемократичного режиму, який не потребував дослідження як демократичних періодів історії, так і традицій демократичного державотворення. Історіографія аналізованої проблеми невелика. В історії України немає жодного дослідження, присвяченого компетенції та матеріальному забезпеченню ПГУ в 1734-1750 рр. Серед досліджень, які так чи інакше дотичні цього питання, слід виділити роботи Апанович О., Грушевського М., Гуржія О., Мельника Л., Слабченка М., Смоля В.А.

Метою дослідження є вивчення компетенції та матеріального забезпечення ПГУ в 1734-1750 рр. на основі архівних матеріалів та даних наукових розвідок, що стосуються визначеної проблематики. Об'єктом дослідження виступає гетьманський уряд в період 1743 – 1750 рр. в Україні. Предметом є зовнішні та внутрішні чинники, що впливали на його компетенцію та матеріальне забезпечення.

Найбільш ґрунтовну характеристику реформування вищих органів влади в Україні-Гетьманщині після смерті Д.Апостола дав М.Грушевський в дослідженні „Ілюстрована історія українського народу”: „після смерті Д.Апостола ГВК, в якій зосереджувалося керівництво адміністративно-політичними та військовими справами, формально була об'єднана з правлячою колегією (ПГУ - Л.С.) як Вищий державний орган під іменем Генеральної Військової канцелярії (далі: ГВК)” [1, 270]. Один з небагатьох російських істориків, які досліджували історію України, О.Ханенко зазначав, що після смерті Д.Апостола замість гетьмана було засновано Канцелярію ПГУ, яка називалася ГВК і стала вищим „присутнім” місцем в Малоросії [2, 90]. Саме тому деякі дослідники зауважують на розширенні повноважень ГВК після смерті гетьмана Д.Апостола. Така думка доречна, але слід врахувати, що ПГУ перебрало повноваження гетьмана і генеральної старшини.

Таким чином, з одного боку, ПГУ вилучило з кола діяльності ГВК судові, адміністративні та фінансові справи, але в той же час перетворилося у розпорядчу частину ГВК і всю подальшу діяльність вело під цією назвою, про що свідчить звертання у наказах і листах: „За Її імператорською величністю наказом князю Шаховському з присутніми у ГВК...” [3;Арк.58].

Враховуючи те, що ПГУ перебрало на себе повноваження розпорядчої частини ГВК, тобто гетьмана та генеральної старшини, до її компетенції входило насамперед адміністративне, військове, апеляційне й господарсько-фінансове управління Україною-Гетьманщиною, яке вона здійснювала через підпорядковані їй Вищі державні органи - Генеральний Військовий суд (далі: ГВС), Канцелярію Малоросійських зборів (далі: КМЗ), Канцелярію Генеральної артилерії (далі: КА) та полкові адміністрації, які поширювали дію розпоряджень і наказів ПГУ на підлегли їм органи управління.

У віданні ПГУ перебували також питання, пов'язані з організацією й функціонуванням митної й прикордонної служби, встановленням адміністративно-територіальних кордонів між полками і сотнями, проведення перепису населення і власності України. До його компетенції входив і нагляд за розшуком та передачею втікачів з Російської імперії, Польщі й Туреччини, а також контроль за тим, щоб населення Гетьманщини не вдалося до втеч [4; Арк.406]. Водночас ПГУ було вищою в Україні-Гетьманщині судовою апеляційною інстанцією, якій був підпорядкований і ГВС.

ГВК зносилася з ПГУ за допомогою донесень або повідомлень лише за підписом канцеляриста, який готував зазначену інформацію, що свідчить про підпорядкування виконавчої частини ГВК ПГУ [5, 131].

Конкретніше повноваження ПГУ розкрито в наказі князю О.Шаховському від 31 липня 1734 р. про збереження в Глухові Канцелярії міністерського правління: 1) Залишити в Глухові Канцелярію малоросійського правління для секретних та інших державних справ: розгляду чолобитних з ГВС, контролю за збором грошових та хлібних податків підскарб'ями; 2) розглядати справи чолобитників, які направлялися Д.Апостолу, й у випадку неправильного вирішення переглядати [6, 379-380]. Функціонально ПГУ об'єднувала верховну, апеляційну, законодавчу/розпорядчу, фінансову владу в Україні-Гетьманщині. До її повноважень входило: 1) адміністративне керівництво, формування війська, нагляд за прикордонною службою, облік рангових мастків, присвоєння чинів; 2) організація, комплектування, озброєння, облік козацького війська; 3) контроль за збиранням податків та їх витратами; 4) нагляд за діяльністю ГВС і розгляд апеляцій на його рішення.

Крім того, до компетенції ПГУ входив розгляд частини справ державних злочинів – „слова й діла”. В цій діяльності ПГУ керувався нормами і діяв за судовою практикою, аналогічною до Таємної Канцелярії в Російській імперії: провадилося слідство за допомогою тортур та вивозився вирок.

Виконуючи апеляційні функції (апеляції на рішення ГВС), тобто, ставши „Верховним в праві судилищем” [7; Арк.4], ПГУ повинен був розглянути справу „без затримок” та повідомити Сенат про прийняте рішення [8; Арк.13]. Механізм подання апеляцій до ПГУ висвітлив Д.М.Бантиш-Каменський в „Історії Малоросії”: із сотенного суду справи надходили до полковника, від нього до ГВС і, нарешті, передавалися до ПГУ [9, 589].

До компетенції ПГУ входили також збір і пересилка відомостей щодо кандидатів на державні посади. Так, 3 пункт „Рішучих статей” Д.Апостола наказував, що на уряди генеральної старшини і полковників обирати 2-3 кандидати й писати до Її Імператорської Величності за наказом про обрання. При затвердженні полкової і сотенної старшини вирішальне слово переходить до Голови ПГУ. Крім того, важливою функцією ПГУ було надання звання значкових товаришів. Отже, ПГУ контролювало призначення на уряди в полках, тим самим

ігнорувало давнє право козаків самим обирати сотників, втручаючись у внутрішньо-полкове життя.

Важливою функцією ПГУ був контроль за роботою КМЗ. ПГУ регулярно вимагало від неї надання відомостей про збір податків, а її витрати взагалі не здійснювалися без дозволу ПГУ [10; Арк.44]. До компетенції ПГУ входили розгляд і передача в Сенат чолобитних для одержання грамот й універсалів на землі [11; Арк.149].

Таким чином, ПГУ належали всі важелі безпосереднього управління Гетьманщиною - найважливіші справи суспільно-політичного та економічного розвитку України-Гетьманщини вирішувалися членами „присутствія” у складі російських чиновників й української козацької старшини [12, 120].

Розглянемо матеріальне забезпечення тогочасного уряду Гетьманщини.

В цьому аспекті варто зауважити на наказі імператриці від 18 листопада 1734 р., який зобов'язував жалування членам і канцелярським службовцям ПГУ, ГВС виплачувати з малоросійського скарбу [13; Арк.10]. Відповідно до наказу імператора Петра I від 1724 р., проти армійських офіцерів з раціонами четверту частину: колезьким членам виплачувати половину жалування армійських офіцерів, також видавати і раціони [14, 629-630], заробітна платня членів ПГУ складала: **Росіяни:** генерал-лейтенанта О.Шаховського – 960 крб. на рік [15; Арк.5]; князя І.Барятинського – 836 крб. на рік [16; Арк.7]; полковника В.Гур2 ева – 750 крб. на рік. **Українців:** генерального обозного Я.Лизогуба – 600 крб. на рік; генерального підскарбія Я.Марковича – 500 крб. на рік; генерального осавула Ф.Лисенка – 400 крб. на рік [17, 382-385]. Крім зарплатні, члени ПГУ отримували додаткові виплати: українці від 170 до 250 крб. на рік [18; арк.27]. ; росіяни – 800-1000 крб. на рік.

Крім того, згідно з наказом Д.Апостола від 10.01.1732 р., винагороди ранговою власністю службовцям Гетьманщини проводилися згідно таблиці: 1) Генеральний писар – 453 двори; 2) генеральний обозний – 400 дворів; 3) Генеральним суддям (українцям) – 300 дворів; 4) Трьом членам Генерального Військового суду (росіянам) – по 30 дворів; 5) Генеральному підскарбію (українцю) – 300 дворів; 6) Генеральному підскарбію (росіянину) – 30 дворів; 7) Генеральному писарю – 453 двори [19, 196].

Розрахунок розміру платні великоросіянам проводився відповідно чину. Так, 18 травня 1734 р. Сенат наказав князю О.Шаховському виплачувати грошове утримання бригадиру І.Барятинському, що дорівнювало минулій посаді та чину полковника І Московського полку, тобто 2600 крб. та додати 17 раціонів (236 крб.), відрахувавши на медикаменти 13 крб. 29 коп. [20; Арк.5].

Варто зазначити, що заробітна платня членів і канцелярських службовців ПГУ визначалася Сенатом. Так, коли 31 січня 1737 р. Голові ПГУ О.І.Рум'янцеву було присвоєно звання генерала, одночасно наказано й виплачувати заробітну платню в розмірі 3 тис. крб. Крім затвердженої зарплатні, Голова ПГУ О.Рум'янецв шляхом багаточисельних чолобитних добився від Канцелярії Малоросійських справ Сенату доплати 600 крб. на рік [21; Арк.16].

Жалування канцелярським службовцям складало: обер-секретар – 150 крб. на рік [22; Арк.466]; секретар – 100 крб. на рік; протоколіст – 100 крб. на рік; актуаріус - 100 крб. на рік; регістратор - 100 крб. на рік; канцелярист – 80 крб. на рік; підканцелярист - 40 крб. на рік; копійст – 20 крб. на рік.; кур'єри – 50 крб. на рік; капрالی в ПГУ – 138 крб. на рік [23; Арк.7].

Крім виплати жалування членам та канцелярським службовцям ПГУ, ГВС,

ГВК з малоросійської скарбниці геодезисти отримували по 106 крб. на рік., наглядач за зборами податків отримував 240 крб. на рік [24;Арк.36].

Середньорічний бюджет ПГУ складав 14-20 тис. крб. Ця сума складалася з податків, зібраних в колишніх гетьманських маєтностях, які після ревізії маєтностей Д.Апостола перейшли до ПГУ, маєтностей Мініха та Головкина, збори з Малоросійських та Слобідських полків [25;Арк.18]. Збори з Малоросійських полків на утримання ПГУ, що являли собою податки на „булаву” та „кухню”, які збиралися на користь гетьманів, складали: Гадяцький полк – 6.277 крб. 69 коп.; Лубенський полк – 4.032 крб. 2 коп.; Прилуцький полк – 255 крб. 18 коп.; Київський полк – 3.479 крб. 99 коп.; Переяславський полк – 1.246 крб. 67 коп.; Ніжинський полк – 1.458 крб. 5 коп.; Миргородський полк – 3.145 крб. 60 коп.; Стародубський полк – 127 крб. Загалом: 20.021 крб. 99 коп. [26;Арк.1]. Всього зборів в Малоросії: в мирний час - 95.695 крб. 41 коп.; у воєнний час - 95.895 крб. 41 коп. [27;Арк.5].

Щорічний бюджет Гетьманщини після сплати коштів на утримання російського війська становив: 1731 р. - 32.860 крб.; 1732 р. - 29.697 крб.; 1733 р. - 27.327 крб.; 1734 р. - 27.750 крб.; 1735 р. - 32.215 крб. [28;Арк.250]

Велике невдоволення українців викликали „консистентські дачки” на утримання розквартированих в Україні-Гетьманщині російських військ. 23 січня 1734 р. Сенат видав наказ: „Згідно пунктів Військової комісії наказано в Малоросії та в Слобідських полках вісім драгунських, два піхотні полки, штаб та аптекарських службовців утримувати, стягуючи провіант і фураж з малоросійських жителів безоплатно” [29, 468]. Для утримання російських полків в Україні встановлено такі збори [30, 176-177]:

Крім того, постійними витратами ПГУ були: жалування вдові Д.Апостола (в середньому 5400 крб. на рік), витрати полкових канцелярій – 2000 крб., виплати на чини – 1600 крб, канцелярським службовцям – 700-800 крб., витрати на кур’єрів та пошту – 250-300 крб., на транспорт – 250-300 крб., штрафні – 40-50 крб., на шпиталь – 600 крб. [31; Арк.3]. В середньому на канцелярські потреби ПГУ витрачав 130-150 крб. на місяць [32;Арк.2].

Аналізуючи державний бюджет Гетьманщини в 30-40-х рр., приходимо до висновків, що витрати на утримання російського війська складали 70-85% всього обсягу. Така риса була характерна абсолютистській державі з активною зовнішньою політикою. Проте російський уряд, вимагаючи від України-Гетьманщини утримувати війська, передусім переслідував свої імперські цілі.

Таким чином, ліквідація в 1734 р. інституту гетьманства і створення ПГУ стало логічним продовженням інкорпораційної політики російського уряду щодо України. Намагаючись не допустити посилення політичної опозиції в

Гетьманщині, імператриця Анна Іоанівна намагалася нейтралізувати провідних генеральних старшин. З цією метою була використана колегіальна форма устрою ПГУ, яка створювала ілюзію широкої участі старшин в управлінні державою, насправді мінімізувавши цю участь. В результаті створення ПГУ Російська імперія отримала орган, за допомогою якого забезпечила можливість безпосередньо контролювати всі суспільно-політичні процеси в Україні-Гетьманщині й ефективно на них впливати.

Аналіз компетенції ПГУ, яке регулювало суспільно-політичне життя в Лівобережній Україні, керуючись „Рішучими статтями гетьмана Д.Апостола”, указами імператриці, переконливо свідчить, що ПГУ не становило окремої форми управління Україною, а синтезувалося з ГВК. Завдяки поглинанню ПГУ найвищого органу виконавчо-розпорядчої влади України, центру налагодженого механізму адміністративного управління, ПГУ не знало суттєвих організаційних труднощів у процесі свого становлення і функціонування. Фактично відбулася заміна українських урядовців російськими офіцерами в державних органах Гетьманщини.

1. Грушевський М. *Глюстрована історія України* /М.Грушевський. - СПб., 1913.
2. Ханенко А. *Исторический очеркъ межевыхъ учреждений въ Малороссіи* /А.Ханенко. - Черниговъ, 1870.
3. *Центральний державний історичний архів України* (Далі: ЦДІАУК). - Ф.51. - Оп.3. - Спр.4871 „Справа про призначення до ГВС кн.Андрія Борятинського та про його утримання із зборів Лівобережної України”. 3 березня 1738 р.
4. ЦДІАУК. - Ф.55. - Оп.2. - Спр.22 „Дело о розыске великороссийских бежавших людей и о присылке от полковника Сытина ведомости сколько человек бежало”. Б.д.
5. *Російський державний архів давніх актів м.Москва* (Далі: РДАДА). - Ф.248. - Кн.1831.
6. *Полное собрание законов Российской империи* (Далі: ПСЗ). - Т.IX. - Док. №6608 „Указ князю О.Шаховському про залишення в Глухові Канцелярії міністерського правління”.
7. *Інститут Рукописів Центральної національної бібліотеки ім.В.Вернадського* (Далі: ІР ЦНБ України). - Ф.227. - Спр.27 „Тяжбы. Выписки по истории и праву на Украине в XVII-XVIII в”. Б.д.
8. ЦДІАУК. - Ф.51. - Оп.3. - Спр. 6847. „Выписки з указу Анни Іоанівни за 1734 р. кн.Шаховського та з предложением гр.Румянцеву про порядок оформлення документів, що виходять з Канцелярії”. 1734.
9. Бантиш-Каменський Д. *Історія Малоросії* /Д.Бантиш-Каменський. - М., 1830.
10. ЦДІАУК. - Ф.55. - Оп.2. - Спр.404 „Дело о выдаче канцелярским Министерского правления служителям жалованья”. Б.д.
11. ЦДІАУК. - Ф.55. - Оп.2. - Спр.47 „Грамоты и универсалы, данные разным владельцам на грунты и угодия” 1738.
12. Цимбали Т. *Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної України 50-х рр. XVIII ст.* /Т.Цимбал. - К., 1990.
13. ЦДІАУК. - Ф.52. - Оп.3. - Спр.171. „По указу Генеральной канцелярии о выдаче генерал-анишефу Румянцеву со штатом за сентябрь треть жалованья”.
14. ПСЗ. - Т.XI. - №8586 „Сенатскій. О произвожденіи жалованья обрѣтающимся въ Малороссійскихъ Присутственныхъ мѣстахъ Членамъ и приказнымъ служителямъ изъ Великороссіянъ”.
15. ЦДІАУК. - Ф.52. - Оп.3. - Спр.70 „Дело о выплате денег за 1735 г.”. 1735.
16. ЦДІАУК. - Ф.52. - Оп.3. - Спр.71 „Дело о выплате денег за 1735 г.”. 1735.
17. Лазаревский А. *Выписка... при каких великороссийских чинов малороссійским равняют*

- /А.Лазаревский //Київська старовина. – 1883. - №6. – С.382-385;
18. ЦДДАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.70 „Дело о выплате денег за 1735 г.". 1735.
19. Перкаль С. Руїна козацько-селянської України: 1648-1764 рр. /С.Зеркаль – Відень,1902.
20. ЦДДАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.74 „О выдаче в Генеральной канцелярии, в суде Генеральном и других местах по рангам их денежного по трети года жалованья". Б.д.
21. ЦДДАУК. – Ф.52. – Оп.3. – №171 „По указу Генеральной канцелярии о выдаче генерал-аниешфу А.Румянцеву со штатом за сентябрьскую треть 1739 г. жалованья". 1739.
22. РДАДА. - Ф.248. - Оп.29 „О бытии в Малой России в Канцелярии Министерского правления секретарем оной канцелярии Ивану Денисову и о даче ему жалованья 150 р. в год".
23. ЦДДАУК. – Ф.55. – Оп.2. – Спр.285 „Дело о выплате денег за 1747 г.". 1747.
24. ЦДДАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.16 „Книга прихода и рас хода денежных сумм за 1739 г.". 1739.
25. ЦДДАУК. – Ф.52. – Оп.3. – Спр.74 „О выдаче в Генеральной канцелярии, в суде Генеральном и других местах по рангам их денежного по трети года жалованья". Б.д.
26. ЦДДАУК. – Ф.55. – Оп.2. – Спр.126 „Экстракт из счетной выписки о приходе и расходе Канцелярией Министерского правления денежной казны". Б.д.
27. ЦДДАУК. - Ф.51. – Оп.3. – Спр.10289 „Про организационную структуру ГВК". Б.д.
28. РДАДА. - Ф.13. - Оп.1. - Спр.22 „Бумаги Малороссийской коллегии, касающиеся Малороссии". Б.д.
29. ПСЗ. – т.IX.- №6674 „О взыскивании недоимки в три месяца" ;
30. Нечипоренко Пр. Про „порції" та „рації" на Гетьманщині 1725-1750 рр. //ЗІФВ ВУАН. - 1928. - Т. 20. - С.176-177;
31. ЦДДАУК. - Ф.51. – Оп.3. – Спр.5433 „Відомості від 10 грудня 1736 р. про появу і витрату грошей із суми, що підлагає канцелярії". 1736.
32. ЦДДАУК. – Ф.55. – Оп.2. – Спр.127 „Счетная выписка о приходе и расходе Министерской канцелярией денежной суммы". Б.д.

Е. Луговая

ДОБРОВОЛЬЧЕСКИЙ ТРУД В ИСТОРИИ ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ РОССИИ

В начале 1990-х гг. в период становления новой государственности в России начал формироваться некоммерческий или т.н. третий сектор. Первые неправительственные организации, создаваемые для решения существующих общественных проблем и улучшения жизни, активно использовали для организации своей деятельности опыт стран Запада и США. Обращение к западному опыту становления гражданского общества позволило познакомиться с таким ярким явлением как волонтерство. Волонтерский труд – важнейший ресурс, который используют некоммерческие организации при решении различных социальных проблем, будь то уход за детьми-сиротами, реставрация исторических памятников или любая другая социально значимая деятельность. Но, несмотря на то, что термин „волонтерство" имеет иностранное происхождение, нельзя считать это явление несвойственным для России, принесенным из-за рубежа.

Иностранному термину „волонтерство" в русском языке соответствует